

УДК 346.93

Т. В. Степанова, канд. юрид. наук, доцент, професор
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРНИХ РИС АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО

У статті досліджені поняття та характерні риси арбітражного керуючого. Значна увага в статті приділяється розробці пропозицій щодо удосконалення правового регулювання діяльності арбітражного керуючого. Результатом дослідження стало внесення пропозицій щодо змін і доповнень до чинного законодавства України.

Ключові слова: арбітражний керуючий, інститут банкрутства, правовий статус розпорядника майна, правовий статус керуючого санацією, правовий статус ліквідатора.

Постановка проблеми. Важливим напрямком розвитку законодавства в Україні на даному етапі є вдосконалення законодавства про банкрутство, зокрема, законодавства, що регулює діяльність арбітражного керуючого в процедурах банкрутства. Від вказаного безпосередньо залежить відновлення та повноцінне функціонування економіки України. Одним із центральних фігур в процедурі банкрутства є арбітражний керуючий.

Метою даної статті є дослідження поняття та характерних рис арбітражного керуючого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти діяльності, правового статусу арбітражного керуючого, виникнення та розвитку регламентації правового становища особливих учасників провадження у справах про банкрутство, аналогічних арбітражному керуючому, загальні засади діяльності арбітражного керуючого та деякі інші питання досліджували у своїх працях О. М. Бірюков, В. В. Джуль, І.Ю. Мухачев, Б. М. Поляков, Я. Г. Рябцева, В. В. Степанов, М. В. Телюкіна, О. В. Юхнін та інші автори. Проте, в більшості випадків автори зосереджувалися виключно на практико-правових аспектах діяльності арбітражного керуючого, залишаючи поза увагою дослідження питань поняття та властивостей (характерних ознак).

Виклад основного матеріалу. Слід визначити, що термінологічно немає єдності у визначенні поняття «арбітражний керуючий».

С. В. Дяченко визначав арбітражного керуючого як фізичну особу, яка призначається господарським судом для здійснення (проведення) процедур банкрутства та виступає в трьох якостях: розпорядника майна, керуючого санацією і ліквідатора [1, с. 55]. Схоже поняття надає М. Полуктов: арбітражний керуючий – це особа, що призначається господарським судом для здійснення (проведення) процедури банкрутства. Арбітражний керуючий – родове, узагальнене поняття. У різних процедурах банкрутства арбітражний керуючий виступає в різних «особах» [2, с. 25-26]. На думку російських науковців Н. В. Федоренко, П. Н. Пархоменко, арбітражний керуючий – це «...особливий суб'єкт права, пов'язаний з обов'язком у разі необхідності здійснювати відповідні заходи на різних стадіях процедур... неспроможності» [3, с. 172]. Вказані автори акцентують увагу на можливості особи виступати в різних процедурах банкрутства.

Б. М. Поляков розглядає фігуру арбітражного керуючого у справі про банкрутство як повіреного суду, незалежного у своїй діяльності від боржника та кредиторів [4, с. 86-89], якому в процедурі розпорядження майном боржника надаються тільки «контрольно-аналітичні функції». Він вказує, що арбітражний керуючий – це повірений господарського суду, незалежний у своїй діяльності від боржника і кредитора [4, с. 86-89].

В. В. Джуль розглядає статус арбітражного керуючого у двох іпостасях: у процесуальній – як самостійного фігуранта в провадженні у справі про банкрутство, що діє з метою захисту чужого права; у професійній – як «звичайного агента майна боржника» або з мо-

менту призначення судом «тимчасової квазіслужбової особи суду» з урахуванням завдань конкретної судової процедури [5]. Правильним видається те, що дослідник звернув увагу на захист арбітражним керуючим чужого права та підконтрольність його суду.

Я. Г. Рябцева запропонувала розмежовувати підстави для відмови в призначенні арбітражного керуючого в конкретній справі про банкрутство та підстави для відмови претенденту для отримання статусу арбітражного керуючого [6, с. 4]. В розвиток даної ідеї О. В. Юхнін запропонував в межах законодавства про неспроможність надавати різні поняття для осіб, затверджених для проведення процедур банкрутства, і для осіб, що мають право бути затвердженими для проведення процедур банкрутства, оскільки це дасть можливість чітко визначити їх правовий статус [7, с. 7]. Тому вказаний автор допускав формулювання двох визначень даного поняття: засноване на обмеженому тлумаченні Закону про банкрутство та на розширювальному. Відповідно, в першому випадку під арбітражним керуючим О. В. Юхнін пропонував розуміти особу, затверджену арбітражним судом в якості тимчасового, адміністративного, зовнішнього чи конкурсного керуючого; у другому – особу, яка має право бути затвердженою в якості тимчасового, адміністративного, зовнішнього чи конкурсного керуючого [7, с. 7]. Згідно із ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» арбітражний керуючий – фізична особа, призначена господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор з числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво і внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України. Таким чином, Закон не підтримує дуалістичну позицію Я. Г. Рябцевої та О. В. Юхніна.

Дійсно, до призначення арбітражного керуючого у справу кандидат на цю посаду проходить декілька «відбірних» етапів.

І. По-перше, особа повинна відповідати певним вимогам: бути громадянином України, суб'єктом незалежної професійної діяльності, мати повну вищу юридичну або економічну освіту, знати державну мову, мати стаж роботи за спеціальністю не менш як 3 роки або один рік на керівних посадах після отримання повної вищої освіти.

Щодо вимог «першого ступеню», то деякі з них слід визнати незначними і такими, що не впливатимуть в подальшому на ефективність діяльності арбітражного керуючого. До таких умов слід віднести, зокрема, громадянство. Дійсно, обмеження можливостей іноземців та осіб без громадянства щодо участі у справах про банкрутство не можна визнати обґрунтованим.

І.М. Розумович також слушно зазначає, що вимоги щодо стажу арбітражного керуючого, на жаль, досить обмежені, і законодавцю слід було б доповнити вказану норму можливостями праці в суміжних галузях, наприклад, педагогічній, на державній службі і т.і., що дозволило б висококваліфікованим спеціалістам на належному рівні виконувати покладені на них функції арбітражного керуючого [8, с. 97-98].

II. Якщо особа відповідає вказаним вимогам, то вона отримує можливість пройти навчання (підготовку) у навчальному закладі, який також повинен відповідати низці вимог (надає освітні послуги у сфері вищої освіти; здійснює підготовку або підвищення кваліфікації фахівців за напрямками (спеціальностями) «Право», або «Економіка та підприємництво», або «Менеджмент і адміністрування», або «Державне управління»; має третій або четвертий рівень акредитації за одним із зазначених напрямів (спеціальностей); входить в Перелік закладів, які проводять відповідні курси, інформацію про що розміщено на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України). На цій стадії вказані особи мають назву «особи, які мають намір здійснювати діяльність арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора)» [9].

Строк проведення курсів становить не менше одного календарного місяця і завершується проведенням у цьому закладі підсумкового заліку, у разі успішної здачі якого заклад видає особам сертифікат про проходження навчання у сфері відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Проте, вказаний сертифікат не є документом, на підставі якого особа може бути обрана арбітражним керуючим у справі – він є лише документом, що посвідчує проходження другого етапу відбору.

III. Строк дії сертифіката становить два роки з дати його видачі, і він лише надає право на стажування зазначеної в ній особи строком не менше як 6 місяців. На цій стадії особа називається «стажист».

Керівником стажування може бути лише арбітражний керуючий, який відповідає таким вимогам: має стаж здійснення діяльності арбітражного керуючого не менше 3 років, брав участь не менше ніж у 15 (у сукупності) справах про банкрутство, у практиці якого було припинення провадження у справі про банкрутство шляхом укладення мирової угоди або виконання плану санації або виконання усіх зобов'язань перед кредиторами до визнання боржника банкрутом та до якого не застосовувались дисциплінарні стягнення у вигляді позбавлення права на здійснення діяльності арбітражного керуючого.

За результатами стажування, керівник стажування в останній день проходження стажування складає у двох примірниках відгук про проходження стажування, один з яких надається стажисту, другий направляється до Кваліфікаційної комісії арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) для вирішення питання про допуск до складення кваліфікаційного іспиту.

IV. Відповідно, наступним етапом є кваліфікаційний іспит, успішне складення якого призводить до отримання відповідного свідоцтва і внесення особи до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Проходження численого «відсіву» у зв'язку із підвищеними вимогами до кандидатів до арбітражних керуючих призводить до залишення в Реєстрі лише осіб, що мають високий рівень знань і дійсно відповідають статусу та центральному місцю, яке займає арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) в процедурі банкрутства. При цьому слід зауважити, що отримання свідоцтва та внесення до Реєстру не є умовою для визнання арбітражного керуючого учасником господарської справи.

V. На цьому «відсів» не закінчується. Потрапивши до Єдиного реєстру, вказана особа обирається учасником конкретної справи шляхом визначення автоматизованою системою з числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України. Однак призначення у справу не є автоматичним у власному змісті цього слова і потребує активних дій від арбітражного керуючого, якого обрала система. Зокрема, відповідно до чинного законодавства при призначенні арбітражного керуючого господарським судом враховується: факт відсутності у арбітражного керуючого заінтересованості стосовно боржника; факт відсутності судимості за вчинення корисливих злочинів; що це не є особа, яка здійснювала раніше управління цим боржником – юридичною особою, за винятком випадків, коли з дня усунення цієї особи від управління зазначеним боржником минуло не менше трьох років, якщо інше не встановлено Законом; що це не є особа, якій заборонено здійснювати цей вид підприємницької діяльності або займати керівні посади. До призначення арбітражним керуючим особа має подати до господарського суду заяву, в якій зазначається, що вона не належить до жодної категорії вищезазначених осіб. За необхідності особа повинна оформити допуск до державної таємниці, а в разі відмови в його отриманні арбітражним керуючим на даному підприємстві призначається інша особа. І лише після реалізації вказаних дій на підставі винесеної господарським судом постанови про залучення даної особи у справу вона стає учасником процесу, займає належне арбітражному керуючому процесуальне положення відносно інших учасників справи та отримує відповідний процесуальний статус. Таким чином, арбітражним керуючим можна визнати лише особу, яка з'являється в процесі після відкриття провадження по справі про банкрутство.

В подальшому залежно від стадії провадження у справі про банкрутство та завдань відповідної стадії арбітражний керуючий отримує певне коло повноважень. Проте, реалізація та ефективність праці арбітражного керуючого в процесі цілком залежить від того багажу знань, який він отримав до призначення на цю посаду. Аналіз практики діяльності арбітражних керуючих свідчить, що часу навчатися в ході участі у справі зазначена особа не має. Остання реформа провадження у справах про банкрутство 2013 р. встановила більш чіткі та короткі порівняно з попередньою редакцією строки тієї чи іншої стадії, деякі з них

значно скоротивши, і вимагає від арбітражного керуючого пришвидшеного темпу роботи. У зв'язку з цим на перший план виходять властивості (характерні риси), які відрізняють вказаного учасника провадження у справах про банкрутство.

По-перше, арбітражний керуючий є самостійною фігурою у справі.

Деякі дослідники висловлювали судження про те, що арбітражний керуючий свою діяльність повинен здійснювати на підставі договору про надання послуг як суб'єкт підприємницької діяльності і в подальшому такий договір повинен бути затверджений господарським судом. Однак, наприклад, В. В. Джунь слушно зауважує, що закон не надає повноважень суду на дачу вказівок арбітражному керуючому у відношенні порядку і форм цієї реалізації, оскільки зворотне буде означати, по-перше, повне чи часткове покладання відповідальності на суд у випадку недосягнення цілей процедури, а по-друге, невиправдане ускладнення функцій суду, оскільки останній втягується в оперативне виконання процедури інституту неплатоспроможності. Таким чином, коло повноважень суду по відношенню до арбітражного керуючого вичерпується контролем за його діями чи попередженням можливих зловживань з його боку. Такий підхід відповідає доктрині західних систем інституту неспроможності [10, с. 112].

По-друге, арбітражний керуючий є активною фігурою у справі.

Слід погодитися з О. М. Борейко, що діяльність арбітражного керуючого є багатофункціональною. Йому доводиться вирішувати цілий спектр різноманітних задач: від комплексного діагностування проблем підприємства на різних стадіях банкрутства до пошуку найбільш прийнятних та максимально ефективних шляхів [11, с. 51]. Тому активна позиція, здатність до швидкого навчання, підвищення кваліфікації у певній вузькій сфері відрізняє арбітражного керуючого від інших учасників справи про банкрутство.

По-третє, арбітражний керуючий захищає чужий законний інтерес і права.

Ефективна діяльність арбітражного керуючого має надзвичайно важливе значення в процедурі відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, оскільки саме через арбітражного керуючого здійснюється реалізація відносин між боржником, кредиторами та господарським судом [11, с. 51]. При цьому арбітражний керуючий, як було вказано вище, не може мати власного інтересу у справі: за наявності такого інтересу він не матиме права бути призначеним у цю справу арбітражним керуючим. Цим його положення схоже з положенням представника або адвоката у справі, який не може бути одночасно представником декількох учасників процесу.

По-четверте, арбітражний керуючий несе відповідальність за власні рішення та дії в процедурі банкрутства.

Безглуздом видається твердження, що арбітражний керуючий призначається судом у справу як стороння особа, що має професійні навички та знання для виведення боржника зі скрутного фінансового стану, приймає самостійні рішення, в тому числі фінансового характеру, проте не несе відповідальності за свої рішення та дії.

В. В. Джунь зазначав, що схема взаємин арбітражного керуючого із судом і комітетом кредиторів базується на принципі повної відповідальності керуючого з реалізації мети процедури банкрутства [10, с. 112]. Проте, з вказаним складно погодитися. Матеріальний стан арбітражних керуючих, як було розглянуто вище, не враховується при проходженні етапів становлення арбітражного керуючого. Єдина складова, що створює «захисну подушку» для боржника та кредиторів – обов'язок арбітражного керуючого застрахувати себе на випадок нанесення збитків боржнику або кредиторам при здійсненні своєї діяльності. Проте, законодавчо встановлений розмір щорічної страхової суми складає 300 мінімальних розмірів заробітної плати, що не є значною сумою, хоча і покриватиме певні витрати, що можуть бути спричинені рішеннями або діями арбітражного керуючого. Тому не можна погодитися з наявністю повноти відповідальності у арбітражного керуючого, хоча, безперечно, елемент відповідальності йому властивий.

Деякі дослідники пропонують надати законодавчу можливість участі юридичних осіб у якості арбітражних керуючих у формі довірчих господарських товариств, встановив мінімальний розмір статутного фонду для таких арбітражних організацій, а також фонду на

відшкодування збитку [1, с. 56]. Проте, вважаємо, що вказане також не вирішить порушене питання, оскільки створення відповідних організацій буде лише використовуватися недобросовісними арбітражними керуючими для перекладення на них відповідальності. Так, в Росії наприкінці 90-х років минулого століття були сформовані професійні об'єднання арбітражних керуючих. Але фактично функції цих об'єднань звелися до забезпечення осіб, які входили до їх складу, допуском на підприємства, відносно яких була розпочата процедура банкрутства. Так, Гільдія фахівців з антикризового керування стала головним постачальником зовнішніх керуючих для Московського комітету з банкрутства. Але це стало не вирішенням проблеми, а її ускладненням [12, с. 18-24].

Самостійність та відповідальність можуть бути реалізовані лише за наявності належного захисту з боку держави. Як вірно зазначає С. В. Дяченко, якщо арбітражний керуючий не буде «купуватися», то до нього можуть бути застосовані інші методи [1, с. 59]. Слід підтримати пропозицію вказаного автора щодо доцільності надання арбітражному керуючому правового імунітету, що буде мати вираз в тому, що, по-перше, на час роботи в якості арбітражного керуючого у відношенні до нього може бути порушена кримінальна справа лише за згодою господарського суду; а по-друге, повинна бути встановлена стаття в Кримінальному кодексі про відповідальність за перешкоджання законним діям арбітражного керуючого фізичним насильством чи погрозою його застосування [1, с. 59].

По-п'яте, арбітражний керуючий повністю підконтрольний та підзвітний господарському суду. Слід підтримати С. В. Дяченко, що господарський суд повинен мати можливість і право оперативного втручання в роботу арбітражного керуючого у випадку виникнення нетипових (конфліктних) ситуацій [1, с. 58]. Немає повної свободи в конкурсних керуючих і в інших країнах. Так, в Австрії суд дає письмові й усні вказівки, а керуючий зобов'язаний представляти звіт і давати пояснення суду. У випадках, що не терплять зволікання, суд доручає виконання окремих справ іншій особі за рахунок засобів і ризику керуючого [13, с. 153-169].

По-шосте, арбітражний керуючий повинен діяти виключно в межах, наданих йому законом, та в інтересах боржника, в першу чергу, а у випадках прогалин або колізій чинного законодавства – з пріоритетом інтересів боржника.

Коли в 1999 році було прийнято Закон України «Про банкрутство» в новій редакції, більшість авторів звернула увагу на нову назву Закону: «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Зокрема, зазначалося, що Закон ставить інтереси боржника попереду і основне завдання арбітражного керуючого і господарського суду – спробувати відновити платоспроможність суб'єкта господарювання і залишити такого суб'єкта на ринку, створюючи додаткові умови для конкурентного розвитку вітчизняного ринку. Останнім часом вказане відійшло на другий план, що не можна визнати вірним.

Висновки. З урахуванням вищевказаного, арбітражним керуючим слід визнати фізичну особу, яка отримала відповідне свідоцтво та була внесена до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України, що здійснює після відкриття провадження по справі про банкрутство процедури розпорядження майном, санації та/або ліквідації боржника.

Арбітражний керуючий є самостійною і активною фігурою у справі, захищає чужий законний інтерес, несе відповідальність за власні рішення та дії в процедурі банкрутства, повністю підконтрольний та підзвітний господарському суду і повинен діяти виключно в межах, наданих йому законом, а у випадках прогалин або колізій чинного законодавства – з пріоритетом інтересів боржника.

Список літератури

1. Дяченко С. В. Правове становище арбітражного керуючого / С. В. Дяченко // Правова інформатика. – 2010. – № 3(27). – С. 55-60.
2. Полуэктов М. Правовой статус арбитражного управляющего / М. Полуэктов // Законодательство и экономика. – 2000. – № 3. – С. 25-26.
3. Федоренко Н. В. Правовой статус и роль некоторых субъектов процедуры банкротства в свете Федерального Закона 2002 года «О несостоятельности (банкротстве)» / Н. В. Федоренко, П. Н. Пархоменко // Вестник Высшего Арбитражного суда Российской Федерации. – 2005. – № 5. – С. 170-180.

- Поляков Б. М. Арбітражний керуючий – найзалежніша особа процедури банкрутства / Б. М. Поляков // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 3. – С. 87-91.
- Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : монографія / В. В. Джунь. – Вид. 2-е, випр. і доп. – К. : Юрид. практика, 2006. – 384 с.
- Рябцева Я. Г. Правовий статус арбітражного керуючого : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Я. Г. Рябцева. – К., 2006. – 20 с.
- Юхнин А. В. Правовые проблемы организации деятельности арбитражных управляющих : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. В. Юхнин. – М., 2005. – 20 с.
- Розумович И. Н. Преимущества и недостатки статуса лица, желающего стать арбитражным управляющим, определенного в новой редакции Закона о банкротстве / И. Н. Розумович // Экономика-правовые исследования в XXI веке: правовые средства защиты национальной экономики : Международная научно-практическая интернет-конференция (г. Донецк, 9-16 марта 2012 г.). – Донецк, 2012. – С.95-99.
- Положения про систему підготовки і перепідготовки осіб, які мають намір здійснювати діяльність арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), та підвищення кваліфікації і перепідготовки арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), їх підготовки у справах про банкрутство страхових організацій : Затв. наказом Міністерства юстиції України від 27.12.2012 р. № 1973/5 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 3. – С. 369.
- Поляков Б. М. Совершенствование правового регулирования отношений несостоятельности (банкротства) в Украине / Б. М. Поляков. – Донецк: «Донбасс», 2001. – 340 с.
- Борейко О. М. Правовий статус арбітражного керуючого як учасника правовідносин неспроможності (банкрутства) // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 1 (II). – С. 50-55.
- Волков А. Санитары и мародеры / А. Волков, Т. Гурова, В. Титов // Эксперт. – 1999. – № 8. – С. 18-24.
- Степанов В. В. Несостоятельность (банкротство) в России, Франции, Англии, Германии / В. В. Степанов. – М. : Статут, 1999. – 204 с.

Стаття надійшла 25.09.2016 р.

Т. В. Степанова, канд. юрид. наук, доцент, професор
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра административного и хозяйственного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

О ПОНЯТИИ И ХАРАКТЕРНЫХ ЧЕРТАХ АРБИТРАЖНОГО УПРАВЛЯЮЩЕГО

Резюме

В статье исследованы понятие и характерные черты арбитражного управляющего. Значительное внимание в статье отводится разработке предложений по усовершенствованию правового регулирования деятельности арбитражного управляющего. Результатом исследования стало внесение предложений относительно изменений и дополнений в действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: арбитражный управляющий, институт банкротства, правовой статус распорядителя имуществом, правовой статус управляющего санацией, правовой статус ликвидатора.

T. V. Stepanova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ON THE CONCEPT AND SPECIFIC FEATURES OF THE ARBITRATION MANAGING DIRECTOR

Summary

The concept and specific features of the arbitration managing director are investigated in the article. The significant attention in the article is allocated to development of offers concerning improvement of legal regulation of activity of the arbitration managing director. Result of research became entering offers concerning changes and additions in the current legislation of Ukraine.

Key words: the arbitration managing director, institute of bankruptcy, the legal status of the manager property, a legal status operating sanitation, a legal status of the liquidator.